

МИРКО АЋИМОВИЋ
Филозофски факултет, Нови Сад

СИСТЕМ ФИЛОЗОФИЈЕ МИХАИЛА ХРИСТИФОРА РИСТИЋА

Први део ПРОПЕДЕУТИКА ФИЛОЗОФИЈЕ

Апстракт: У овом раду разматрају се пропедеутички основи система филозофије Михаила Христифора Ристића, својевремено гимназијског професора филозофије у Сремским Карловцима. Са становишта кантовског критицистичког синтетизма, Ристић је поставио систем теоријске и практичке филозофије, којем претходе теоријске и историјске претпоставке, те онда пропедеутичко увођење у филозофију, основи *основне филозофије* и емпијска психологија синтетички схваћене филозофије.

Кључне речи: синтетизам, критицизам, основна филозофија, емпијска психологија.

I

ТЕОРИЈСКЕ И ИСТОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ

1. Синтетизам и кантовство, посебно кантовски критицизам, две су битне одредбе система филозофије Михаила Христифора Ристића, карловачког гимназијског професора историје и филозофије.¹ Синтетизам, или синтетичизам, и кантовски критицизам заправо су битне одреднице филозофије Вилхелма Траугота Круга, испрва Кантовог наследника на универзитету у Кенингзбергу, потом професора филозофских наука у Лајпцигу, кога су својевремено слушали Вук Караџић и Сима

---

¹ Михаил Христифор Ристић службовао је у сремско карловачкој гимназији, чији је пре тога био и ђак, наиме, осам школских година (1853-1861) предавао је на немачком језику историју и филозофску пропедеутику. Управо је у то доба и објавио своју *Систему целокупне филозофије*, у десет књига. По свом образовању, Ристић је како филозоф, јер је свршио студиј филозофије на Лицеју у Сегедину (1847/8), тако и правник, будући да је студиј права завршио у Пешти 1851. године. Пре тога учио је гимназију у Вршцу и Сремским Карловцима, а након кратке професуре у карловачкој гимназији био је адвокат и народни посланик у Белој Цркви, у којој је и рођен 1829. године. Умро је 1897. године.

Милутиновић Сарајлија, код којих међутим ово слушање и није оставило неког нарочитог трага, будући да они духовну надградњу погледа на свет код тадашњих Срба нису заснивали епигонством академске кантовске филозофије, него на темељима предања онога што се може можда назвати народном филозофијом.

Није наравно интерес за филозофију исто што и народна филозофија, схваћена као казивање просветитељских мисионара о историјском предању о питањима која су по свој прилици филозофска, али чије промишљање није у бити филозофско. Српско просветитељство нужни је историјски искорак из духовног стања полуписмености нације, и битни је такође предуслов за рађање онога што се најпре има сматрати српским интересом за филозофију а онда и учешћем на светској сцени у стварању филозофије. Како дакле просветитељи народа нису самим тим и филозофи, тако ни моралисање и елементарно културно просвећивање народа нису тиме и филозофија, али су неспорне историјске претпоставке за даљњи развитак свести ка филозофском начину мишљења. У тој пак историјској претпостављености, српски интелектуални интерес за европско стање филозофије било је од пресудног значаја за заснивање филозофске баштине код Срба, а немачка класична филозофија и филозофија духовне кијевске Русије, и потом позитивизам, стоје у самом почетку тог интереса.

Овим су дакле назначени теоријски извори филозофије у Срба с почетка деветнаестог века.² Нису међутим у немачкој класичној филозофији Кант и Хегел ови непосредни теоријски извори, него њихови настављачи, епигони, па су тако кантовци Круг, Фриз, Вернер и Кизеветер и хегеловац Мишле битно утицали на заснивање кантовске и хегеловске струје у тадашњој филозофији код Срба. Премда се не може говорити о чистим облицима ових праваца код Срба, јер су понајпре то само различите варијанте еклектицизма, ипак се својим основнијим ставовима могу међу значајније Јаван Стејић, Константин Бранковић и Михаил Христифор Ристић уврстити у српско неокантовство а Димитрије Матић и Алимпије Васиљевић у хегеловце, премда се Васиљевић приближио и, најпре, руским филозофима Памфилу Јуркевичу и Матвеју Троицком, а онда и позивистима Бену и Џону Стјуарту Милу. Нешто наглашенији позитивисти у то доба били су Милан Кујунџић Абердар (премда такође и круговски кантовац, па и хегеловац, натуралист, дакле еклектицист), Михаило Вујић, Љубомир Недић, Божидар Кнежевић и Василије Вујић, професор гимназије у Сремским Карловцима³. Реалном правцу гледања на филозофију, окренуту према социјалистичким и марксистичким идејама и руској револуционарниј демократији тога времена историје, припадају нарочито Живојин Жујовић и Светозар Марковић.

---

2 О филозофији тога доба код Срба, између осталог, Милан Кујунџић: *Филозофија у Срба*, Гласник Српскога ученог друштва, XXIX, 1868., Милош Миловановић: *Филозофија у Срба*, Београд, 1904., Светислав Марић: *Филозофија у нас*, Летопис Матице српске, XCIX, 1925., Андрија Стојковић: *Развитак филозофије у Срба, 1804-1944.*, Београд, 1972., Драган Јерemiћ: *О филозофији код Срба*, Београд, 1997.

3 Василије Вујић (1843-1916), свршени богослов, у гимназији у Сремским Карловцима предавао је класичну филологију, у настави је заговарао класицизам, а у психологији позитивизам, особито Вунта, затим Мила и Спенсера (*Стара и нова психологија*, Нови Сад, 1888.).

2. Ово наравно није целовита слика стања српског интереса за филозофију с почетка деветнаестог века, али је некакав општи оквир за одређење места и улоге Михаила Христифора Ристића у контексту круговске концепције неокантовског критицистичког синтетизма у Србији. Очито је да Вилхелм Круг (1770-1842) својим систематизовањем Кантове филозофије, добрим предавањима на Лајпцишком универзитету и слободнијим идејама, свратио пажњу неких од тадашњих српских интелектуалаца, посебно оних који су изворно читали његова дела⁴. Ту круговску концепцију у Србији је најпре заступао војвођански просветитељ Јован Стејић (1803-1853), који је популарисао Кругова естетичка и антрополошка схватања у књигама *Забава за разум и срце* (1-2, 1826, 1831) и *Антропологија или наука о човеку* (1850), али је то круговско кантијанство с Константином Бранковићем непосредније ушло у академски филозофски хоризонт српске културе.

Није баш сасвим извесно да је Кругова предавања у Лајпцигу слушао и Константин Бранковић, али је извесно да је он први у Србији на Лицеју и Великој школи држао предавања филозофских наука са становишта Кругове трансценденталне синтетичке интерпретације Кантове филозофије⁵. Та су предавања у крагујевачком Лицеуму слушали, између осталих, и Димитрије Матић и Милан Кујунџић Абердар, који га је и наследио затим на филозофској катедри Велике школе, али су они потом стајали на позицијама претежно хегеловства и позитивизма.⁶

3. У таквом се дакле непосреднијем теоријском окружењу филозофије нашао гимназијски професор филозофске пропедеутике Михаил Христифор Ристић. За разлику од ових, он је дакле тада једини озбиљнији кантовац који није припадао академској филозофији, филозофији професора на Великој школи. Не може се баш сасвим поуздано знати о разлозима за његово неокантовско опредељење у круговској реинтерпретацији, посебно зато што је у то његово непосредније

---

4 Пре свега, W.T. Krug: *System der theoretischen Philosophie*, Bd. 1-3, Wien, 1818.

5 Константин Бранковић (1814-1865), за кога се каже како је пионир филозофске наставе у Србији, рођен је у Новом Саду, где је учио гимназију, потом на филозофском смеру матурирао у Сегедину, а затим студирао, премда не и завршио, права у Пешти, и напослетку завршио богословију у Сремским Карловцима. С таквим институционално сасвим оскудним знањем филозофије, у Србији је на Лицеју и онда Великој школи од 1839. године па све до своје смрти предавао мудрословље, мислословље, метафизику, етику, психологију и педагогију. Заправо, филозофију је испрва на Лицеју предавао Исидор Стојановић, док је Коста Бранковић тада предавао физику и немачки језик, и тек је после годину дана преузео наставу филозофских наука (К. Бранковић: *Развитак Велике школе, Гласник Србског ученог друштва*, 23, 1868., стр. 176). Уз то, у неколико је наврата био ректор Лицеја и Велике школе, написао прве уџбенике за наставу филозофије на Великој школи (*Основно мудрословље*, 1848., *Мислословље или логика за младеж*, 1849., *Мислословље или логика за првогодишње слушатеље у Лицеуму Књажевства србског*, 1851.), и један је од оснивача Друштва србске словесности (1841.). — О Константину Бранковићу, посебно И. Ивачковић: *Један српски филозоф*, Бранково коло, 1908., Михаило Поповић: *Константин Бранковић, Зборник Филозофског факултета у Београду*, V, 1955.

6 Матић, Д.: *Историја филозофије*, I-II, Београд, 1865 (по хегеловцу Алберту Швеплеру), *Кратки преглед историчног развитка начела права, морала и државе*, Гласник Друштва србске словесности, Београд, 1851. Кујунџић, М.: *Кратки преглед хармоније у свету*, I (1867), II (1872).

доба делања у гимназијској настави филозофије и писања *Система целокупне филозофије* на немачким универзитетима преовладавао хегелизам, па и позитивизам, тако да је он тиме већ тада као закаснио кантовац био у извесном смислу анахрон и декадентан, чак и у српској филозофској култури.

Склоп *Система целокупне филозофије*, и теоријски извори тог система, посведочују у суштини Ристићев филозофски еклектицизам. *Система целокупне филозофије* је најпре замишљена као доиста систем филозофије, и то је дакле први филозофски систем у српској филозофској баштини уопште. По својем теоријском обухвату филозофских наука, иде од енциклопедије и методологије филозофије, преко основне филозофије, емпиријске психологије, историје филозофије, логике, метафизике, естетике, моралне филозофије, до науке о правди и науке о религији. У својој суштини овај систем опонаша систем филозофије Вилхелма Круга (*System der theoretischen Philosophie*), али се теоријски извори овде представљених појединих филозофских наука не задржавају само на Круговој интерпретацији Канта. Тако се, примера ради, основна филозофија заснива како на Кругу, тако и на Беку и Лихтенбергу, логика на Јосифу Вернеру, емпиријска психологија на Кизеветеру, естетика на Кругу и Шедијусу, наука о религији на Канту, Јакобију, Кругу, Фрису, па и Хегелу. Ради се овде о једноставном преношењу ових гледања, без посебних рефлексивних о њима, о некој дакле врсти скраћених верзија оригиналних књига филозофа, углавном епигона изворног кантијанства, до којих је дошао током свог образовања на мађарским универзитетима у Сегедину и Пешти. Основна је Ристићева интенција да се својим књигама не обраћа *српском пуку*, кога по свој прилици и не увршћује у српски народ, него ученим славеносербима, чијим језиком је и писана *Система*.⁷

II

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОЗОФИЈУ

1. Енциклопедија и методологија филозофије, као прва књига *Система целокупне филозофије*, представља заправо својеврсни увод у филозофију, увод у филозофску пропедеутику, неки дакле облик образложења система филозофских наука, према унутрашњим разлозима саме филозофије да себе теоријски и практички предочи. Читава *Система* (иначе посвећена Његовој светости Патријарху српском и Велике гимназије карловачке, дакле Врховном патрону Јосифу) приказује, судећи по Предговору, целокупну филозофију *како је код Немаца поглавито обделавана*. Ристић дакле жели да се филозофија, која код Немаца и свих других народа цивилизоване Европе цвета, *на поље књижевности србске пресади*: стога, *морам за Србина колико је могуће разумљиво писати*, а то онда значи како

---

⁷ Занимљиво је приметити како је овај Ристићев први систем филозофије у српској култури представљен две године пре *Система синтетичке филозофије*, које је поставио Херберт Спенсер 1862. а довршио тек 1893. године. У светској филозофији, синтетизам је теоријски довршен управо овим Спенсеровим десетотомним делом.

ће *Система* имати популарни облик, да ће бити нешто опширнија, без коментара и да ће се заснивати на историјском развоју филозофије уопште и свих њених посебних наука.

Дакле, каже сачинитељ, *предајем овај први део Система целокупне филозофије изјављујући да се Синтетизма и Критицизма држим.*⁸

2. Пропедеутичко увођење у филозофију образложено је систематичком, методологичном и архитектоничком енциклопедијом филозофије, с полазном тачком разумевања енциклопедије као целовитости спојеног знања која су за образованог и научног човека нужна. Енциклопедије су опште, посебне и филозофске, ове последње су систем уређеног нужног знања филозофије према једном умном начелу, и пишу се за оне који тек желе да ступе у област филозофије: то је такорећи *цртеж њен*, на коме се може наћи простор, граница, положај филозофије уопште и свих њених појединачних наука. Према овоме, енциклопедија филозофије и филозофска енциклопедија (*енциклопедия философична*) нису сасвим исто, јер је ова друга писана у филозофском духу а на темељу неког основног филозофског начела, а она прва систем је спојеног нужног знања у филозофији према принципима разумности и прегледности. У том смислу, филозофска енциклопедија је истинска филозофска наука.

Дакле, филозофска енциклопедија систем је спојеног знања према неком начелу филозофије, али и према методи филозофије, јер метод је неко правило, одређени начин поступања у стварању система као спојеног знања: стога је метод филозофије неки одређени начин по коме се спајају нужна знања филозофије у један систем, и поглавито су прогресивна или аналитичка и регресивна или синтетичка. Методологија филозофије управо је учење о *најцелисходнијим* и *најудобнијим* општим и посебним методама филозофирања, и у њој се разликују метод филозофије од филозофског метода, будући да овај последњи излаже најпре прва начела филозофије.

Из овога се онда изводе задаци Енциклопедије и методологије филозофије, раздвојене на *енциклопедију систематичну*, која има *понјатие филозофије да састави*, и из тога изведе задатак филозофије, на *енциклопедију методологичну*, која одређује најцелисходнији начин поступања филозофије, и на *енциклопедију агрегатичну*, или класифицирајућу, архитектоничну, која има да докаже поједине филозофске науке. Дакле, задатак је енциклопедије филозофије преглед филозофије и свих њених појединих наука (*Енциклопедія и Методологія филозофіе*, стр. 9).

3. Оно што се *енциклопедијом систематичном* поставља јесте заправо неки скраћени приказ основних филозофских категорија с подручја онога што би се у лајбниц-волфовој систематици филозофских наука могло назвати онтологијом, али, независно од те систематике, и филозофијом природе. Категоријални систем метафизике Ристић је изложио посебно у петој књизи *Система*, у спису

---

⁸ Система целокупне филозофије, књига I, *Енциклопедія и Методологія филозофіе*, списао Михаиљ Христифоръ Ристић, професоръ Историје и Филозофичне Пропедевтике на Гимнасиј Сремско-Карловачкој, У Карловци, Митрополитско-гимнасијална Типографија, 1858., стр. 4.

Метафизика, овде су назначено само они уводни, пропедеутички категоријални појмови без којих, по свој прилици, није могуће пратити систем филозофије од енциклопедије, преко логике до метафизике.

Разлучују се најпре *естество* и *природа*: „Под естеством разумева се собрание свију видими заиста битствуюћи суштества“, а под природом разумева се *собрание посебни својства под којима се један предмет разликује од другог*; ако су пак та својства *невешчествена* и динамична онда се природа зове *наравъ*, а ако су и *вешчествена* и динамична онда се ради о природи у *теишњем смислу* (*исто*, стр. 9 и 18). *Естество* је материјално, *вешчествено*, ако је скуп свих појавности постојећих ствари, оно је надаље *динамично* ако је скуп свих битствуюћим суштествима својствених сила, затим је естетство *логично* ако је *збор закона по којима у козмичком успоредном или подредном сојузу заиста бивствуюћи суштества стоје*. Притом се под *суштеством* разуме *све оно што се без протусловија мислити може* (ein Ding); *суштество битно* (ein Reale, ein Wesen) јесте оно што је ту и што се даје мислити, а ако се даје мислити, а нигде га у стварима нема, онда је то *логично суштество*. Према овоме, битно или реално суштество је тиме и логично суштество, али ово потоње не мора бити и реално суштество.

Естество, било да је објективно, субјективно, чулно или надчулно, односи се само на она *суштества* која заиста битствују и која као таква морају имати неке силе. У *естеству* постоји *сушностъ вештиѝ* (das Wesen, der Dinge) која се схвата само делатношћу филозофирајућег ума логичком апстракцијом, при чему је надаље суштина објективног јестества или начелна (essentia), или *доводитељна, иследствена* (attributum).

4. Филозофија има посла с оним надчулним, а надчулно је субјективно јестество, надчулни су и закони и силе објективног јестества, па тако и субјективно и надчулно објективно јестество *принадлеже у филозофију*, ако је дакле то надчулно битно, реално, ако је то крајња, начелна, исконска суштина, заправо, ако су то *закони бића*. Следује, да је *филозофија наука о крајњим причинама и сушности вселенне начелној*, а како је човек део *вселенне* то је онда и његово *надчулно или субјективно естество предмет филозофије* (*исто*, стр. 18). Задатак тако схваћене филозофије је теоријски, јер је наука о истини и последњим узроцима васионе, и практички, јер је филозофија хармонија, сагласје међу мислима, осећањима, делањима људи и света, што је савршено задовољство стања наше душе. Ка таква, филозофија је једна и сви системи филозофије само су делови једне филозофије, чланови једне целине, чији развој теоријски и биографски излаже историја филозофије. У том смислу, филозофија је овде схваћена као почетак и свршетак свих наука, јер све науке морају, примерице, да помоћу логике свој садржај доведу до јасности појма, до крајњих узрока свих појава; стога је филозофија умна наука, будући да *понятия* своја *a priori* а не *a posteriori* образује, није то искуствена наука јер умом изводи своја знања (*исто*, стр. 25).

5. Управо то како се изводе знања у филозофији предмет је *енциклопедије методологичне*, јер метод је начин филозофирања, а он је пак *догматичан* (када се

врховно начело поставља за основ без доказивања његове истинитости), *скептичан* (када се до истине о основним начелима долази само умом) и *критичан*, када се истина изводи из основних начела законима мишљења. За ово последње позива се на Канта, премда се притом каже како је филозофија само оно размишљање које хоће да изнађе крајње узроке *истине по себи*.

Тој сврси знања о субјективној и објективној бити филозофије припада методолошки разлог поделе читавог система филозофије. Ствар је дакле у томе, да ли је оно надчулно-реално у субјекту, у законима мишљења и сазнања, или у објекту, где је човек објект а не субјект закона властите делатности, напоредо с којима стоје онда закони душе и закони божјег бића.

Филозофија се дакле дели на *теоретичне* (или идеалне, чисте) и *практичне* (или употребљене) науке. У теоријске науке спадају логика, метафизика и естетика, у практичне аретологија, дикеологија и етикотеологија (или евсевиологија, као наука о религији).

У најопштијем ставу, логика је схваћена као наука о законима мишљења, и она претходи свим филозофским наукама стога што се најпре морају знати закони мишљења, пре него се закони сазнања морају доказати тим законима мишљења, а филозофска наука о законима самога сазнања (познавања) јесте метафизика. Сад, ти се закони сазнања морају знати па онда тек закони лепог и виспреног, што и јесте предмет естетике као субјективне, теоријске филозофије, будући да лепо и виспрено не постоји у објекту него у идеји субјекта. А субјект је персона која мисли и сазнаје предмет о коме се нешто изриче, то је дакле логички субјект, од којег се разликује објект превасходно по томе што он постоји независно од мисли јер биће његових узрока није у мислима. Крајње узроке објективног јестества излаже *космологија умна*, која је део практичне метафизике, будући да се закони сазнања морају употребити на биће објективне природе, како би се могли извести начелни узроци тих истих бића.

Овде се такође одређују појмови *основне филозофије*, као знања о појму, циљу, садржају, области, начину и деловима филозофије, и *емпиријске психологије* као знања о законима по којима душа као надчулно стоји према чулном свету; у коначном, основна филозофија и емпиријска психологија сачињавају пропедутику филозофије (*исто*, стр. 32).

Напоредо с овим наукама, у практичкој, или употребљеној, филозофији, аретологија је одређена као наука о добром, дикеологија као наука о правди и праву а етикотеологија или евсевиологија као наука о религији (*исто*, стр. 30).

6. У *енциклопедији архитектоничној* још једном се, сада нешто поближе, разматрају основне одредбе неких филозофских наука. Полази се од тога да је реч *философија одъ философъ любити и софиа мудростъ, дакле любомудрије* (*исто*, стр. 33), те да је то наука која није савршена него која се *усавршествује*. Њен је проблем заправо човек, јер човеков дух има делатности сазнања, осећања и хтења којима настоји да спозна истину, да осећа лепо и да хоће добро, отуда су стране филозофије теоријске, естетичке и практичке. У том контексту, још једном је потцртано како је логика наука која излаже законе мишљења, како је то заправо фор-

мална филозофија јер се не односи на предмете мисли него на форму мисли, због тога она своје законе мисли и изводи спекулативним знањем, из чистих појмова, што је напослетку и чини органом филозофије и свих других наука.

Није дакле проблем логике устврђивање материјалних критеријума истине, и зато она није трансцендентална наука, како је мислио Кант, нити је добро, наставља даље Ристић, разликовати *естествене* и *художествене* логике, нити је пак логика исто што и дијалектика, будући да је дијалектика само део практичне (употребљене) логике. Напросто, логика се дели на *чисту* и *употребљену* или практичну логику. Чиста логика, као мисао по себи, разматра разум као појмовну, судну моћ и моћ закључивања, при чему је поимање схваћено као разматрање чулних утисака у представи, суђење као испитивање да ли субјекту приличи предикат, а закључивање како се из два или више суда изводи закључак (*исто*, стр. 34-35). *Употребљена* логика испитује најпре правила по којима *представљење са предметом својим у сагласју стоји*, затим *извиђа зроке заблуђења*, и напослетку показује *образ и начин најудобнијег употребљавања знања*. У том смислу и стоји разлог зашто логика није само органон филозофије, него свих наука уопште, јер она, овим, садржи последње узроке мишљења, стога се она не може уврстити у пропедеутику филозофије, она је теоријска филозофија, *сушта* филозофија, филозофија у најстрожем смислу.

Теоријска филозофија излаже оно што јесте, практичка оно што треба да буде: притом, естетика је знање о лепом, о *вкосу*, аретологија (чиста и употребљена) је, надаље, наука о законима практичког ума, дакле онога што се тиче *нравственога* делања људи, етикотеологија је филозофско учење о религији, њен предмет су идеје вере и обожавања, евсевологија испитује природни пут постанка религије, идеју Бога и веровање. А историјски преглед свеукупне филозофије припада енциклопедији филозофије, која разликује периоде у филозофији. У грчкој филозофији први период је доба младости филозофије, филозофије која је у колевци, која једва корача, која се даље развија по својим периодима, почев од Талеса који отвара ред философа, преко Атине, Сократа, Платона, Аристотела; затим је Рим постао средиштем филозофије, новоплатонизам, кабализам, схоластика, нови век је трећи период у историји филозофије, и иде до Шелинга и Бадера.

Према свему овоме, у пропедеутичке филозофске науке Ристић је уврстио енциклопедију и методологију филозофије, основну филозофију, емпиријску психологију и историју филозофије.

7. Овим је код Ристића довршен уводни нацрт целокупног система филозофије, све друге његове књиге *Система* подробнији су приказ стања појединих филозофских наука, онако како је то пре свега постављено немачким епигонским неокантијанством, дакле неокантовским филозофским писцима другога реда, за које је сазнао слушајући филозофију у Сегедину и Пешти. Ради се дакле о Кругу, Кизеветеру, Фрису, Беку, Лихтенбергу, Лихтенфелсу. Што се тиче српске филозофске јавности тога доба, то је први систем филозофије тако превасходно неокантовски целовитије проведен, и није се дакле Ристић по тој ствари код нас имао на кога угледати. Основ овде постављен, у својеврсном енциклопедијском и методо-

лошком уводу у филозофију, јесте синтетизам који је схваћен заправо као неокантовски критицизам који има задатак да синтетише биће, знање и делање. Овоме ће, нешто доцније, бити слично код Алимпија Васиљевића и Милана Кујунџића, у њиховом дакле покушају да се сачини такође један систем филозофије, одређеније, да се барем филозофија схвати као систем, ако се још овде код нас не може теоријски провести као систем. Имао је међутим Ристић свог претходника у преношењу система филозофије неокантовства круговске провенијенције код Константина Бранковића, особито када се ради о његовој књизи *Основно мудрословље*, објављене десетак година пре првог тома Ристићевог *Система*, дакле 1848. године.

III ОСНОВИ ОСНОВНЕ ФИЛОСОФИЈЕ

Основи *основне филозофије*, и њено теоријско место у контексту тадашње српске филозофске баштине, претпостављају дакле општи увид у *основно мудрословље* Константина Бранковића, после којег и та разлика према садржају у Ристићевој *основној филозофији* иде ка даљњим утицајима на синтетизам филозофије система, посебно код Васиљевића и Абердара.

Али, пре тога, ваља свратити накратко пажњу на покушај постављења филозофског система код Уроша Миланковића, што се догодило нешто раније него код Бранковића и Ристића, те онда Васиљевића и Абердара.

1. Урош Миланковић⁹ је, наиме, на немачком језику у Бечу објавио своје животно дело *Organismus des Weltalls* као својеврсни филозофски систем, најпре као *Светски организам или поларни систем природе* (1841.), а онда у проширеном издању и као *Светски организам и систем целокупног живота, или поларни систем физичке и духовне природе* (1845.). Из ових књига произашле су онда и књиге на српском језику *Просвета човека* и *Наше време*. Главне идеје овог система ослањају се понајвише на Шелинга, затим на Канта и делом на Хегела, те посебно на природњаке тога времена. Свој систем Миланковић сматра организмом као истинском рационалном филозофијом, која стоји наспрам спекулативитета немачке класичне филозофије и Њутновог механицизма. Први део тог система односи се на хемију и физиологију које испитују систем узрока кретања и закона живота, и на еволуционизам, а други део односи се на организам и математику: крајњи резултат тог система је откривање бога као вечне истине, вечног закона и апсолутног сазнања. Математика је схваћена као највиша полазна тачка и апсолутна форма филозофије, стога стоји захтев за апсолутном математизацијом

---

9 Урош Миланковић (1800-1849) рођен је у Даљу, школовао се у Бечу и Мађарској, по свој прилици није никада био у Србији, али је био у њој читан и утицајан, будући да је с његовим списима у српску филозофску културу изворније доспела немачка класична филозофија, премда се према њој односно и сасвим критички.

како филозофије, тако и свих наука уопште. Унутар тога, Миланковић је разматрао значајнија питања с подручја онтологије, натурфилозофије, логике, теорије сазнања, антропологије, етике и религије, што то онда доиста оцртава један могући систем филозофије, представљен дакле с полазиштем у хемији, онда према биологији, преко психологије до социологије и етике. Тај систем је приказан у појединачним деловањима као општа активност целокупне нечулне, чулне и духовне природе у њиховој повезаности, као организам васионе, као систем целокупног живота, или поларни систем физичке и духовне природе.¹⁰ Овакав, у основи ипак шелинговски инспирисан натурализам Уроша Миланковића, био је потицајан за постављење основа једног хегелијанског и позитивистичког система филозофије код Абердара.

2. Нешто је доследније проведен систем филозофије, као посебно појмовно разумевање филозофије и њених фундаменталних наука, код новосађанина Константина Бранковића. Из саме чињенице да је на Великој школи углавном предавао филозофију, логику, метафизику, етику, психологију (и педагогију) произилази већ назнака за могући систем филозофије, како га је он схватио. Свој став према филозофији изразио је углавном у нешто важнијим својим уџбеницима на Великој школи, дакле у уџбеницима *Основно мудрословље, Мислословље или логика за младеж* и *Мислословље или логика за првогодишње слушатеље Мудрословља у Лицеуму*. У том контексту, од нарочите је битности овај први уџбеник, у коме је и постављен основ *основној филозофији*.

У Предговору је Бранковић сам назначио како је он *посрбио* најразговорније делове *Основног мудрословља* Вилхелма Траугота Круга, те како он ову науку у *Србску одежду преобучава*, чини је јаснијом, прегледнијом, сходно околностима за које је прилагођава, надајући се у *напредовању мудрословља у роду Србском*: уз то, тежио је за чистотом српског језика, како народ говори, ово дело је дакле на тај начин преведено с немачког језика.¹¹

Вилхелм Круг је наиме својим делом *Fundamental-philosophie* провео трансцендентални синтетизам, једну теоријски схваћену спекулативну филозофију која је на трагу кантовског образложења метафизике као филозофије трансценденталног идеализма, са становишта критицизма, с том међутим разликом што је Круг био нешто ближи Шелинговој филозофији идентитета субјекта и објекта, идеалног и реалног, мишљења и природе. Из тако схваћене филозофије Круг је образложио и могућност извођења основа теоријске и практичке филозофије као делова филозофског система, на шта су се затим и наслањали како Бранковић тако и Михаил Христифор Ристић у својим поделама система филозофије.

---

10 Milankovic, U.: *Organismus des Weltalls*, Wien, 1845., s. 1-5.

11 Вилхелма Траугота Круга, негд. професора мудрословја при свеучилишту липскомь ОСНОВНО МУДРОСЛОВІЕ србски за првогодишнь слушатель мудрословја у Лицеуму Княжевства Србскогь израдио Константин Бранковић, професорь мудрословја и ред. Членъ Дружтва Срб. Словесности, У Београду, при Княжеско-Србской књигопечатњи, 1848., стр. VI.

Шта је дакле *основно мудрословље*? По Бранковићевом суду, *основно мудрословље* је просто, прво мудрословље (*philosophia prima, sensu absoluto*), прво оруђе (органон) свеколиког мудрословља, и на тај део мудрословља односе се археологија, архиметрија, протологија, елементарна филозофија, трансцендентална филозофија, итд. А *изведено мудрословље* састоји се из науке мишљења, или логике, и науке познавања (сазнања) или метафизике. Основно мудрословље дели се онда на *основачно* или елементарно и на *начиноучение* или методуку.

Одређеније, пранаука или мудрословље састоји се дакле из основног и изведеног мудрословља. Изведено мудрословље сачињавају науке представљања, или *сматраће* науке, где спадају мислословље (мисленица, логика, наука мишљења), познанословље (наука познавања, метафизика) и вкусословље (наука укуса, естетика); у науке *тежења* или у *делаће* мудрословље, спадају правословље (природно право, филозофија права), нравословље (нравствено мудрословље, нравственница, наука врлине) и богословље (наука побожности, мудрословна веронаука).

Основно мудрословље није дакле сасвим што и филозофија уопште, а филозофија, или мудрословље, јесте пранаука, наука наука, прва наука али је ширег теоријског обухвата од основног мудрословља: „Мудрословље естъ такова наука коя човека у станъ поставити има, да себи о свимъ осведоченјама и делима, колико е могућниѣ точанъ разлогъ дати може“ (*Основно мудрословље*, стр. 8.). При том, наука је схваћена као збир разнородних, тесно повезаних знања које се односе на какав одређени предмет: та целина зове се *редоставъ* или *система* (исто, стр. 3). Наука се, надаље, састоји из *предмета* (*objectum*) и *подлога* (*subjectum*), па је тако мудрословље и наука и редостав, дакле систем, јер је део човековог знања и јер сачињава једну целину, а уз то, као и свака наука, филозофија има своју садржину (вещество, *materia scientiae*) и вид (лик, *forma scientiae*). А прави систем, *редоставъ*, мудрословља јесте синтетизам, и то трансцендентални синтетизам (*првобитно скопчанство*) јер је најзгоднији, и јер је синтеза трансценденталног идеализма и трансценденталног реализма, па као такав уважава првобитна осведочења човековог духа (исто, стр. 61).

Унутарњи склоп садржине *основног мудрословља* приказан је у две тематске целине, дакле као *основачно учение* и као *начиноучение*, дакле као елементарно и као методско учење филозофије. Ово право је *мудрословно задаточно* и *мудрословно доказано* учење. Категоријални систем појмова задатог филозофског учења полази од појмова ја или човек (*я* или *човекъ*) и не-я или *светъ*, дакле онога представљајућег и представљеног, духа и природе, душе и тела, где је природа биће, небиће, простор, време, постојаност, променљивост, а дух мишљење, поимање, закључивање, опажање, умност, истинитост. Ово потоње већ је подручје основа за *мудрословно доказано* учење, јер је његов задатак да прикаже врховна начела *мудрословног познања*, дакле филозофију сазнања, која је пак наука о односима стварних и мисаоних начела, о односима света и свести, о завршној граници *мудрословљења*, а то *мудрословно скопчавање бића и знања*; због овога односа реализма и идеализма, и јесте трансцендентални синтетизам, дакле, најбољи начин филозофирања (*мудрословљавања*). У тај најбољи начин филозофирања спадају истраживања о првобитним начинима делатности и самоделатности духа, о ис-

куственим делатностима духа и његовим устројствима, о чулности, разуму и уму, о нагонима и вољи, о човеку као *слободном суштеству*, напослетку, о *највишој и последњој цели делатности нашега духа*, а то је *нравствени ред ствари*, јер то је крајњи циљ ума, блаженство као највише добро, спознаја Бога као највишег добра, што и јесте суштина онога што се назива *верозакон*.

Други одељак основног мудрословља назначује категоријални низ појмова који се могу сматрати појмовном и предметном структуром методологије и опште логике. Тако се ту говори о *настављујућем и постројавајућем начиноученију*; ово-ме првome припадају знања о *видовима за истину држање*, о истини, одобравању, убеђењу, наговору, знању, искуству, уму, веровању, вери, поузданости мњењу, те о догматизму, скептицизму и критицизму као *начинима мудрословљења*. Ово-ме другome, дакле *постројавајућем начиноученију*, припадају у садржај појам мудрословља, делови мудрословља, представљења и тежења мудрословља, те затим јасно разграничење *чистог и употребљеног мудрословља*.

Овим приказом система назначен је и појмовник *основног мудрословља* понуђен на крају и списком *научних речи*, дакле речником филозофије, упоређеним преваходно према са речима немачког а онда и латинског језика. То оцртава хоризонт категоријалних појмова како филозофије у српској рецепцији тако и речи филозофских појмова српског језика тадашњег времена српске културе.

3. Овакав концепт система филозофије, будући дакле да је изграђен на основама Круговог система трансценденталног синтетизма, сасвим је у близини са системом филозофије код Михаила Христифора Ристића. Тако су у међусобној кореспонденцији Бранковићево *Основно мудрословље* с Ристићевом књигом *Основна философија*. Да се и овде ради о приказу основне филозофије према Кругу назначио је Ристић већ у уводном делу, будући да и он каже како је В.Т. Круг први ову науку самостално започео, да је он њен творац, да с њим почиње и завршава историја ове науке, јер од његовог доба до данас није се *нашло философа који би посебице обделавали основну философију*.

Шта је дакле *основна философија*?

„Основна философија наука ε о основоположењима, по којима се философирајућий управјати има, ако задатак философије теоретичный има: т.е. извесность знања уобште и практичный т.е. блаженство получить жели“¹². Њен је задатак да нас научи, с чим почиње филозофирање, како оно бива, који је циљ филозофирања, докле се може филозофирањем допрети, те који је најбољи и најизвеснији начин филозофирања. Отуда се код Ристића ова наука и раздељује на пет одељака, одсека (*сеченија*), који би требало дакле да поближе прикажу појам филозофије.

На питање, с чим почиње филозофија, каже се како филозофија почиње са *скепсисом*, или *двоумљењем логичним*: дакле, каже даље Ристић, Круг није у праву када каже како филозофија почиње са *агносисом*, са одлагањем досадашњег знања, јер *агносија* претпоставља *скепсис*, будући да је ту реч о односу свесног и

---

12 Система целокупне философије, књига II, *Основна философија*, списао Михаил Хр. Ристић, У Карловци, Митрополитско Гимнасијална Типографија, 1858., стр. 5.

несвесног незнања. Трансцендентално двоумљење је одбацивање сваког решења, јер ум људски никада не може да доспе до извесности. А свако филозофирање је или критичко, или догматичко или скептичко, где критичко филозофирање полази од тога да нема истине по себи, него сам ум може дознати истину. Зато Вилхелм Круг погрешно мисли и када каже како се истина по себи не односи на представе и појмове.

Тако је дакле већ на почетку *Основне философије* Ристић озбиљније приговорио очито Круговој реинтерпретацији Канта у погледу извора трансценденталног сазнања. Онако како ово види Ристић, емпиријско знање непосредно извире из чулних података а умно сазнање непосредно из начела ума (*Основна философија*, стр. 9.). Чулна знања су показна, диктична а умна су доказна, аподиктична, умно знање је математичко и филозофско: у филозофском знању, саставити појам значи синтезом и анализом представа изложити његов садржај. Тако филозофирањем настаје и наука, дакле, спајањем знања у неку целину према некој главној идеји, при чему је то форма или систем науке, а њено знање материја науке. Филозофија се од других наука разликује превасходно по томе што у њој ум филозофира према начелу, а начело, формално и материјално, јесте *врховна причина* (*исто*, стр. 12.). Онај који филозофира тражи највиша идеална начела, а то су услови под којима се знања међусобно спајају, то су дакле родови знања, сведени под начело *ја сам делатан: ја тражим да делатност моја буде хармонична, у целокупности њеној*. А када се реално с идеалним начелом споји, добија се основна поставка филозофирања: „Духъ мой деятеланъ е, и тражи хармонию у целокупной деятелности својой“ (*исто*, стр. 13).

Дух је *ја* (я), нешто *невештествено*, *ја* је чисто трансцендентално или телесно емпиријско, свест је знање о одређеном бићу, у свести је спојено знање са бићем, биће је пак *не-ја*, ствар, предмет, телесност: према овоме, онај који филозофира, филозофирајући, исконски у себи налази већ спојено знање са бићем, јер већ сасвим извесно разликује биће у времену, простору, разликује чулност, надчулност, узрочност, сталност, делатност... Филозофирајући уздиже се тако над обичном свешћу слободном рефлексијом, поглѣда он у себе самога, у себи самом прибавља знања, и то је онда спекулативно, чисто научно филозофирање. Овакав начин схватања настајања филозофирања иде од Лајбница, па преко Лока, Хјума доспева до Канта, с којим постаје стално начело филозофије.

Човек који филозофира разликује у себи три своје делатности, дакле моћи сазнања, осећања и требања (моћи познавања, осећања и захтевања), а знања о овоме спаја и сравњава у спознаји у нову целину у погледу предмета: ту се онда разлучују разум и ум, појам и идеја, јер разум сравњује на темељу чулних утисака а ум на темељу појмова, што чини појмове прве потенције, после које иду појмови друге потенције, а то су идеје, и појмови треће потенције, или идеје идеја. Последња тачка овога јесте *синтеза знања и бића априори*. У тој пак синтези дати су као систем теоријска и практичка делатност човекова, онога дакле што су дух (сазнање), душа (осећање) и *плоть* или *физисъ* (требање).

Ако се притом филозофирање односи на мишљење последњих узрока знања у погледу *не-ја*, онда производимо *философију физичну* (Philosophie der Natur), а у погледу *ја* производимо *философију идеалну* (Philosophie des Geistes).

Управо је то и циљ филозофије и филозофирања уопште, да се дакле знају последњи узроци истине (*исто*, стр. 24). Тај циљ је теоријски и практички, јер смера ка дознању врховне истине и ка саглашавању истине са самим собом, што је хармонија душевне делатности, спокојство, блаженство душевно (*исто*, стр. 25). Савршено блаженство се дакле код онога филозофирајућег постиже када његово субјективно филозофирање постане објективно, јер то је највише добро, то је хармонија осећања — знање спојено с бићем.

Докле се уопште онда може доспети оваквим филозофирањем? Постоје наравно границе филозофирања, границе онога филозофирајућег, јер не може баш све да буде предмет филозофије, али је најглавнији и најважнији предмет филозофије наша душа јер су услови нашег блаженства у њој као слободној супстанцији: *у самој су природи душе дејствителне причине мишљења, познања и делања*, стога је филозофија углавном *антропологична*; како душа преко тела стоји у савезу са светом, и у том савезу филозофија *умствује о крајњим причинама вселене*, то је онда филозофија и *космологична*. Све то показује како је у свести синтеза бића и знања, јер да није свести не би било бића, а кад бића нема то је онда ништа (*Nihilum, Nicts*): *Ништа није собрание логичких отрицања*, ништа није логички могућ појам, па тако Кант разликује четири *ништине*, дакле, појам без предмета (*ens rationis*), празан предмет каквог појма *nihil privationis*), опажај без предмета (*ens imaginarium*) и празан предмет без појма (*nihil negationis*).

Према свему овоме, потпуна синтеза знања и бића, или идеалитет и реалитет, јесте апсолутна крајња тачка филозофирања, а такво је пак филозофирање трансцендентно и трансцендентално (*исто*, стр. 32). Због тога Ристић и каже, а на трагу круговске интерпретације Канта, како *синтетизам* није ни идеализам ни материјализам, јер по синтетизму идеално и реално исконски су у свести спојени, спојени су дакле предмет и субјект знања, свет делује на човека и човек делује на свет.

Творац оваквога система, каже Ристић, јесте „разборити Вилхелм Трауготъ Кругъ“, али његов систем не царствује и нема општу љубав у Немачкој, премда је овак систем синтетизма готов и савршен, те се њему нити шта може додати, нити шта одузети; камо дакле среће да је овај систем пре изаћи могао на свет, како би се сујетни философи обратили реалној науци а не сањарењу и спекулацији.

Овде је дакле сасвим отворено исказан Ристићев однос према Круговом неокантовству. То је најбољи и најизвеснији начин филозофирања, и он се показује као догматизам и критицизам, премда свако филозофирање почиње са *скепсисом*, но не сме да се доврши с њим, будући да је скептицизам исто што и нихилизам, који самога себе брише (*исто*, стр. 37). Филозофија опстаје једино као систем, систем је форма знања а форма лежи у начину спајања знања и бића, који и јесте последњи циљ филозофирања. Отуда дакле синтетизам, јер једино је он реализам из којег се изводи идеално: то извођење и јесте филозофирање, филозофија је тако храм Минерве, храм мудрости, ослобођен од фантазије, јер, не могу *гдикое слабе очи да поднесу светлост философије, не допада се пуку проста и гола истина* (*исто*, стр. 44).

Тако су овде, у *Основној философији*, постављени изходни и завршни основи система целокупне филозофије, уз то и један категоријални систем фундаментал-

них појмова круговског кантовста критицистичког синтетизма. У тим основама поглавито се ради о дакле неокантовствском епигонству, још не и о еклектизму, будући да се ради још увек само о круговској синтетистичкој концепцији кантовства. Са емпиријском психологијом, као са једном од подручја филозофске пропедеутике, ступа се, међутим, у еклектизам филозофског система, јер је требало да се пропедеутичко увођење у филозофију настави испитивањима онога што јесте душа, која тек треба да може да филозофира, а за то испитивање није више достатан Вилхелм Круг и његов неокантизам.

IV ЕМПИРИЈСКА ПСИХОЛОГИЈА ФИЛОЗОФИЈЕ

У Предговору списа *Психологія емпирична*¹³ назначен је већ изворник Ристићевих гледања на подручје знања о души: *Увидеће многи наши учени људи да је основ овом делу Кизеветерова емпиријска психологија, ја сам се њега придржавао јер је он најјасније и најпрецизније уредио вештество психологично, многе сам његове дефиниције задржао, јер из начела мои теку, па оригиналност мојих мисли ни један читатељ несме испред очију губити. Кизеветер је критициста и већ је по томе мени сродан.* Али, у погледу филозофских претпоставки основа емпиријске психологије, Ристић је наравно на становишту Круговог неокантовства из *Fundamental-philosophie*, стога је ова Ристићева књига доиста један пример еклектицизма, премда с неокантовских изворника.

У претходној одредби стоји како емпиријска психологија није умна наука, како не спада у метафизику по својој природи, и како не би требало да се одваја од антрополошке соматологије. Заправо, антропологија, као наука о човеку, дели се антрополошку соматологију (науку о дејствима човековог тела) и на емпиријску психологију, или науку о човековој души. У даљим одређењима ове науке ипак стоји како је она и емпиријско-умна наука јер се њена начела добијају из ума, те затим како је то и природопис и физика човекове душе, метод ове психологије заснива се дакле на *науци о естеству (Психологія емпирична, стр. 8.)*. Наша душа је *јединствено суштество*, па је последњи циљ психологије, која се раздељује на физиологију и патологију *душе човеческе*, спознање самог себе као човека.

У физиологији човекове душе разматрају се моћи сазнавања, осећања и захтевања, будући да су то подручја система душе, или начелне моћи душе. Ристић напомиње како није могуће дати генетичку дефиницију душе, али је могуће рећи како је душа супстанција, *мислеће суштество* чија су разнолика стања у хармоничном јединству и која стоји у савезу са телом, па свака промена тела одговара променама душе и обрнуто. Без свести не би могла *душа као сила мислећа мислити*, чиста свест јесте свест свести о себи, свест која себе зна као *ја*; наспрам тога трансценденталнога или чистога *ја*, стоји емиријско *ја* а то је свест о стањима

---

13 Система целокупне философије, књига III, *Психологія емпирична*, списао Михайль Хр. Ристић, У Карловцы, 1859.

душе. Знање о свему овоме показује да се човек као личност оспољује као логичка, естетичка и морална личност, с обзиром на моћи сазнања, укуса и требања.

Дакле, у души се најпре разлучује моћ сазнања (познавања), која почиње представљањем а представљање јесте нека промена у души: представљање је пак непосредно, или интуиција (угледь, *die Anschauung*) и посредно, или појам (*die Begriff, conceptus*). Постоји и умна интуиција (*intellectuelle Anschauung*), или идеја. Сасвим кантовски надаље се каже како су основне моћи сазнања чулност (*die Sinnlichkeit*), разум (разумь, *Verstand, ratio*) и ум (умь, *Vernunft, intellectus*). Свест о чулности је чувство, чувствување, способност осетити јесте пријемљивост, рецептивитет, а интуиција требало би да је савршена, чиста, јасна и разговетна. Тело човека је органзовано тело, одушевљено тело (плоть, *die Leib*), и само је помоћу њега као таквога могуће да душа буде у савезу са светом.

Савршенство чулних представа је естетичко, савршенство појмова је логичко, а ово се наставља да се показује као разум и ум, што и јесте заправо суштина мишљења. Јер ми мислимо онда када представимо оно опште у опажању, затим када разлучујемо то опште од посебног и онда га спајамо у неку целину, и напослетку онда када судимо (*размишљавање*) и кад закључујемо (*разборавање*). При томе, формално мислимо када апстрахујемо од материје мисли, а материјално мислимо када нашу мисао усмеравамо према предмету мисли: материјално мислити својство је разума, формално мислити својство је ума. Напослетку, мисао је истинита када са *собом или са предметом својим у сагласности стоји* (*исто*, стр. 120).

Мишљење се дакле поглавито догађа као расуђивање и умовање, заправо као логичко суђење и закључивање. Расуђивање, или суђење, је испитивање да ли својство које се предмету потврђује или одриче заиста њему *приличи* или не, а умствовање, или закључивање, јесте поступак када из датих *разуђења* изводимо нова *разуђења*, која се зову *изследства* или закључак, док се почетна *разуђења* зову *предположнице* (премисе). Радње умовања су *сваћање* (*aprehensia*), *познање*, *увићање*, *уознање*, *понятие*, а крајњи је циљ свих тих радњи познање истине, а истина је када приписујемо предметима она својства која заиста и имају (*исто*, стр. 129). Оваква одредба истине је наравно у складу с теоријом кореспонденције, али Ристић иде и према теорији кохеренције, јер често каже како је истина и онај став који не противречи самоме себи, који је у складу и са самим собом, не само са предметом појма.

Осим моћи *познавања* у души постоји и моћ *осећати*, а ми осећамо када имамо свест о нечему, осећања су физичка и психичка, односно плотска и интелектуална: психичка су, надаље, контемплативна и практичка, с обзиром на то да ли се односе на сазнање или требање. Нагони су практичка осећања. Облици осећања су још афекат, страст, морална осећања, религиозна, естетска, интелектуална осећања. Овима су блиске душевне моћи *захтевања* (требања), која се показују као негативна или позитивна: несвесно захтевање је нагон, уживање је пријатно осећање, а слобода је највиша моћ захтевања. С обзиром не све ове моћи душе, човеков живот се развија у периодима младости, мужевности и старости.

Напослетку, емпиријска психологија има посла и око *патологије душе човеческе*, и то је последње питање ове науке у границама филозофске пропедеутике.

Наиме, душа је здрава када су њене силе, њене моћи, у *хармоничном и целисходном дејствију*, а болесна је када ово није случај. Постоје разне болести душе, на пример празна глава, болести ума (малоумност, глупост, плиткост, неуредност, збуњеност, неумност, лудило, непокретне идеје, нерасудност, неразумност...). Моћи осећања болести су нечувственост, милосрђе или немилосрђе, суморност... Све су ове, а и бројне друге, болести (нпр. гнушање, будаластост, страсти, некарактерност) природне и душевне, па диететика има задатак да учи како душу одржати здравом, како је чувати од болести, и које лекове против тих болести одабрати. То последње упућује на целисходно подешавање васпитања како би се човек одржао као мислеће и делатно људско биће.

О свему овоме Ристић се поглавито позива на Кизеветера, премда нуди и различите одредбе ових појмова из историје емпиријске психологије као и историје традиционалне филозофије¹⁴. Сасвим је извесно да су основи емпиријске психологије логички интерпретирани, то су заправо фундаменталне категорије логике, теорије сазнања и епистемологије, којима се и приказује начин настајања мишљења, знања и истине. Тако је емпиријска психологија проведена као да је увођење у логику, као некаква приправа за логику, логичка пропедеутика, али и као увођење у теоријске науке, јер оне и почињу с логиком, онда настављају с метафизиком и довршавају с науком естетике.

MIRKO AĆIMOVIĆ
Faculty of Philosophy, Novi Sad

MIHAIL HRISTIFOR RISTIĆ'S PHILOSOPHICAL SYSTEM.
PART ONE: PHILOSOPHICAL PROPEDEUTICS

Abstract: This paper sets forth to show the propedeutical foundations of philosophical system of Mihail Hristifor Ristić, who used to be a highschool teacher of philosophy in Sremski Karlovci. From the aspect of Kantian synthetical criticism, Ristić developed system of theoretical and practical philosophy. That system is based on hystorical and theoretical preconditiones, on propedeutical introduction into philosophy, on basics of *fundamental philosophy* and on empirical psychology of synthetically comprehended philosophy.

Keywords: syntheticism, criticism, fundamental philosophy, empirical psychology

---

14 Михаил Ристић је први у српској историји филозофије понудио систематски преглед светске историје филозофије (Система целокупне философије, *Исторја философије*, У Карловци, 1860.). Ристић је тај приказ почео с филозофијом код старих источних народа, па све преко грчке филозофије, хришћанства, нововековне и немачке класичне филозофије, до критицизма за који каже како је то најбоља филозофија уопште. Овај први систематски приручник историје филозофије код Срба по обиму је знатно надмашен већ 1865. године, када је хегеловац Димитрије Матић објавио своју верзију адаптације хегеловски интониране Швеплерове историје филозофије, наравно, с приметним отступањима.